

Fonteinkerk, 13 november 2022

Lezing: Lucas 20:27-38

Nadenken over je godsbeeld: dat hebben de gelovigen altijd al gedaan. In Barendrecht was ik een keer in gesprek met een mevrouw die met haar oude, traditionele godsbeeld niet meer uit de voeten kon. Zij vertelde mij over een droom. Zij had gedroomd dat zij over het strand liep met een gevoel van verlorenheid. Vóór haar uit liep een gedaante, en zij besepte: “Daar moet ik zijn, want dat is God!” Met enige moeite haalde zij de gedaante in, en pakte hem / haar bij de schouder. Toen de gedaante zich omdraaide, zag zij het gezicht, en dat was... haar eigen gezicht! Blij was zij wakker geworden. “God staat niet los van mij,” had zij gedacht, “God wordt zichtbaar in mensen, ook in mij, en wij mensen vormen met elkaar God!”

In dit gesprek heb ik mij nogal pastoraal opgesteld, maar van binnen kreeg ik het Spaans benauwd van haar droom. Stel je voor, dat je op zoek bent naar God en dan uitkomt bij je eigen gezicht! Wat een teleurstelling! Ik vind het al een hele opgave om avond na avond onder het tandenpoetsen naar die pastorale kop in de spiegel te moeten kijken, en dan óók nog daarin God moeten zien? Ik bedank voor de eer. Tegelijk besef ik dat het voor vele gelovigen blijkbaar een troost is: God en de mens vallen samen...

In de afgelopen maanden stonden er in dagblad Trouw en in het maandblad Volzin diverse artikelen met het pleidooi voor een nieuw godsbeeld. In het oktobernummer van Volzin vind ik een boekbespreking van Frits de Lange, over het boek “Boven is onder ons” van Rick Benjamins. Daarin stelt Frits de Lange: *“...in de jaren zestig geloofde nog bijna de helft van de Nederlanders in een God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt, nu is dat vijftien procent. “Theïsten” worden ze genoemd: ze geloven in een persoonachtig Wezen daarboven, die los van deze wereld bestaat, het universum geschapen heeft en naar zijn wil bestiert. Geen wonder dat een knetterende vloek het niet meer zo goed doet: bijna niemand wordt er nog warm of koud van. De God daarboven is dood.”*

Als de God van vroeger dus niet meer bestaat, dan zou mijn conclusie zijn: “We stoppen ermee. Het verhaal slaat niet meer aan, de mensen hebben er geen antenne meer voor. Laten we de kerk maar sluiten, en achter de schermen verder gaan met die paar mensen die het geloof in God nog omarmen...” Maar op dat dode punt begint het boek van Rick Benjamins. Hij wil puinruimen en opnieuw beginnen. Hij stelt voor om het woord “God” niet langer te zien als verwijzing naar een Persoon, maar als verwijzing naar wat ons draagt en overstijgt. In zijn eigen woorden: *“Het verwijst (...) naar wat ons draagt, overstijgt, roept, omvat of onderbreekt. Het helpt ons om ons in de wereld te positioneren, doordat het benoemt wat ons grond onder de voeten geeft, of ons van ons stuk brengt, wat groter is dan wij.”* Benjamins wijst dan op moderne theologen die proberen het woord “God” van een nieuwe inhoud te voorzien. Dan klinken er zinnen als: *“God is de verwevenheid van alles met alles”* of *“God is geen werkelijkheid, maar mogelijkheid”*. Volgens Benjamins is die nieuwe inhoud alleen mogelijk als we God en mens niet langer los van elkaar zien, maar als het ware in elkaar schuiven. Daarmee is God niet het “product” van mensen geworden, want God blijft als gever van mogelijkheden onafhankelijk van ons. Maar God kan alleen verwerkelijkt worden als mensen iets van het leven maken, en iets van zichzelf maken. Waarbij ik als simpele ziel dan toch weer denk: “Als God alleen maar kan bestaan als mensen iets van hun leven maken, dan is Hij toch afhankelijk van mensen??”

Ik constateer dat vele gelovigen het inspirerend vinden om op deze manier op zoek te gaan naar een nieuwe invulling van het begrip “God”. Zelf word ik er moedeloos en treurig van.

Als God niet los van mij bestaat, uiteindelijk iets is dat zich in en tussen mensen afspeelt, - tot wie moet ik dan nog bidden? Tot mezelf soms? Aan wie moet ik mijn gezang, mijn muziek nog richten? Hoe kan ik nog een Kerstlied zingen waarin God als mens onder de mensen komt? Uiteindelijk bid en zing ik dan alleen nog tegen en met mijzelf. Is dat nog geloof?

Ook de dichter Rainer Maria Rilke (1875-1926) kon niet meer geloven in een God die boven ons en buiten ons een eigen bestaan leidt. Onder invloed van de filosofie van Nietzsche ging Rilke uit van de immanentie van de wereld: alles speelt zich af binnen de kaders van deze werkelijkheid; er bestaat geen andere realiteit, geen andere dimensie dan de onze. In een gedicht over zijn sterven stelt Rilke dan de vraag: *“Was wirst du tun, Gott, wenn ich sterbe?”* In het Nederlands:

*Wat zal je doen, God, als ik sterf?
Ik ben je kruik, (val ik aan scherven?)
ik ben je drank, (mocht ik bederven?)
ik ben je kleet en ook je werf.
Met mij verlies jij óók je zin.*

De bedoeling is duidelijk: als Rilke sterft, sterft ook God. Er is geen God die losstaat van de mens, er is geen andere dimensie waarin het leven verder zou kunnen gaan. Dat zat Rilke toch niet helemaal lekker, want hij besluit met: *“Was wirst du tun, Gott? Ich bin bange.”*

Rilke wijst met zijn gedicht wel op een samenhang: als er geen God is die apart van de mens bestaat, is er ook geen andere dimensie, geen hiernamaals. Dat past bij de waarneming dat ook het geloof in een realistisch hiernamaals het zwaar heeft in onze samenleving. Al 40 jaar geleden wezen onderzoekers uit dat 25 procent van de kerkleden niet meer geloofde in een leven na dit leven. Dat percentage zal vandaag nog vele malen hoger liggen. Ik schat dat van de huidige leden van de Fonteinkerk méér dan de helft niet meer gelooft in een hemel of hiernamaals als bestaande realiteit. Daarbij zou je de vraag kunnen stellen: “En wat dan nog?”

Het oude Israël heeft eeuwenlang gefunctioneerd zonder geloof in opstanding of leven na dit leven. Dat is dus heel goed mogelijk. Kunnen we dat idee, dat geloof niet prima missen?” In de dagen van Jezus konden ook de Sadduceeën niet geloven in een opstanding of hiernamaals. Maar terwijl het twijfelen hieraan in onze tijd een teken van moderniteit is, was het onder de Sadd. meer een bewijs van hun behoudzucht. Sadd. waren conservatieve mensen. Misschien had dat te maken met hun hoge posities: zij vormden een partij van vooraanstaande mannen, priesters en overheidspersonen uit rijke en adellijke families. Mensen die een hoge positie in de samenleving hebben, staan vaak minder open voor verandering of vernieuwing. In godsdienstig opzicht hielden ze zich uitsluitend aan de vijf boeken van Mozes, de Tora, en verwierpen zij alle latere profetenboeken en mondelinge overleveringen. En omdat de opstanding der doden nergens wordt vermeld in de Tora, moesten ze niets van die gedachte hebben.

Dáár hadden ze trouwens gelijk in: in de vijf boeken van Mozes komt de gedachte aan een opstanding der doden niet voor. Sterker nog: die gedachte vind je in heel het Oude Testament niet terug! Het beroemde verhaal van Ezechiël, over de vallei der dorre doodsbeenderen, is een symbolisch verhaal over het herstel van het volk Israël. Eeuwenlang bestond er in het geloof van Israël geen opstanding; het was voor mannen als Abraham, Jakob en Jozef, maar ook voor Mozes en David een onbekende gedachte. Mèt de dood was het leven afgelopen. Psalm 88 zegt het heel duidelijk: “...Een naamloze dode, ik ben als een gesneuvelde in een massagraf, aan wie U niet langer denkt, losgerukt uit uw hand. (...) Doet U aan doden wonderen? Staan schimmen op om U te loven?” En koning Hizkia, als hij van een dodelijke

ziekte genezen is, zingt: “Het dodenrijk zal U niet loven, de dood prijst U niet, zij die in het graf zijn afgedaald, verlaten zich niet op uw trouw.” Na de dood restte er een schimmig bestaan in de onderwereld, maar dat werd niet als “leven na dit leven” gezien.

En zo was Israël eeuwenlang tevreden met het geloof dat God trouw bleef aan het volk, aan je kinderen en kindskinderen, en (omdat jij dáárin voortleeft) daarmee ook aan jou. Abraham, Isaak en Jacob konden in volle vrede hun laatste adem uitblazen, omdat ze wisten dat God trouw zou blijven aan hun nakomelingen. Zó leefden zij voort, in de gestalte van hun nageslacht, en zó hadden zij nog deel aan Gods verbondstrouw, via de na hen levende generaties. Dáárom was het in Israël ook zo’n ramp als je geen kinderen had, want dan werd je naam uitgewist, dan ging je pas wèrkelijk dood. Daarom werd ook dat zwagerhuwelijk ingesteld, waarmee de Sadduceeën Jezus in de val proberen te lokken. Dat was een voorschrift uit Deut. 25: een man heeft de plicht zijn schoonzuster, de weduwe van zijn kinderloos gestorven broer, tot vrouw te nemen. De bedoeling van deze zwagerplicht wordt erbij vermeld: “De eerste zoon die zij baart, geldt dan als zoon van zijn gestorven broer, opdat diens naam onder het volk van Israël zal voortleven.” Dus: een man leeft verder in zijn nakomelingen, eventueel in de nakomeling van zijn broer. Een opstanding der doden is dan overbodig.

In de tweede eeuw vóór Christus is Palestina bezet gebied. Een zekere koning Antiochus probeert de Joden hun godsdienst te ontnemen, en hun de Griekse cultuur op te leggen. Hij verwoest Jeruzalem, verbiedt de Joodse eredienst en wijdt de tempel aan de Griekse oppergod Zeus. In het jaar 168 komen de Joden in opstand. Er breekt een oorlog uit die van beide kanten met onvoorstelbare wreedheid wordt gevoerd. In deze vreselijke crisis blijkt het oude geloof in Gods trouw aan zijn volk tekort te schieten. Als God wèrkelijk een rechtvaardige, trouwe God is, dan móét Hij die duizenden slachtoffers van Antiochus alsnog hun recht geven. Dan zullen deze martelaren ná dit leven die trouw mogen ervaren, niet via hun kinderen, maar persoonlijk, als levend individu. Anders is God Gòd niet meer.

Zo begonnen de Joden, door een crisis in hun leven èn hun geloof, te spreken over een opstanding der doden. Dat vinden we terug in het boek Daniël, het jongste boek van het Oude Testament, een boek dat ontstaan is tijdens die oorlog tegen Antiochus. In Daniël 12 : 2 lezen we: “Velen van hen die slapen in de aarde in het stof, zullen ontwaken, sommigen om eeuwig te leven, anderen om voor eeuwig te worden veracht en verafschuwed.” Dit is de enige tekst in het OT die spreekt over een letterlijke, persoonlijke opstanding uit de dood.

Korte tijd later was het geloof in de opstanding algemeen geworden. In de dagen van Jezus geloofde bijna iedereen erin. Op grond van dit nieuwe geloof kon Paulus schrijven: “Maar Christus is werkelijk uit de dood opgewekt, als de eerste van de gestorvenen.” Paulus als voormalige Farizeeër gelóófte in de opstanding, in tegenstelling tot de Sadduceeën. De discussie draaide dus om een wezenlijk punt: is God wel een trouwe en rechtvaardige God? In de lezing van vandaag moet je even door de rabbijnse manier van discussiëren heen kijken: Jezus presenteert de aanspraak “God van Abraham, Isaäk en Jacob” als een bewijs dat deze aartsvaders nog steeds in leven zijn. Zo denken en redeneren wij niet meer, maar het gaat intussen om iets wezenlijks: er is een andere wereld onderweg, een Koninkrijk van vrede en recht voor alle kinderen van God, óók voor die mensen die tijdens hun leven nooit vrede of recht hebben gekend. Voor God zijn ook de doden nog levend, want er kòmt nog wat: zij moeten nog in hun recht worden gezet.

Julie mogen mij best een predikant vinden die niet met zijn tijd meegaat! Maar het zou mijns inziens een ramp zijn als de kerk het geloof in de opstanding zou loslaten. Ik wil God blijven

zien in zijn belangrijkste functie: die van rechtvaardige God die ook de armen en verdrukten tot hun recht laat komen. Zonder hoop op een opstanding kan ik dat niet blijven volhouden. Ik zeg dat niet voor mijzelf. Als ik vandaag zou moeten sterven, dan zou ik dat moeilijk vinden, en veel te vroeg. Maar ik zou wel kunnen zeggen: “Ik heb een mooi leven gehad, prachtige dingen meegemaakt, en ik heb mezelf kunnen ontplooien. Ik kan me erbij neerleggen, als er voor mij geen opstanding der doden zou bestaan.” Maar hoe moet het dan met die miljoenen mensen voor wie het leven een hel is geweest, de mensen die geknakt zijn in de bloei van hun leven, de mensen die enkel onrecht en onvrede hebben gekend? Als er geen opstanding is, behouden de beulen van deze wereld een eeuwige voorsprong op hun slachtoffers. Dat kan geen waarheid zijn. Ik huiver voor het moderne geluid dat de dood het absolute einde is, en stel er de vraag bij of het niet een oppervlakkig geluid is, een geloof van welvarende mensen die zó'n bevoorrecht leven leiden dat zij aan een “rechtzetting” geen behoefte meer hebben. Hoe kunnen wij God als een trouwe en rechtvaardige God blijven zien, als zijn trouw aan mensenkinderen niet tot over de doodsgrenzen heen reikt?

Er bestaat een verhaal over een oude beeldhouwer die op zijn sterfbed ligt. Een vriend zit naast hem; samen praten zij over de dood. “Ga je nu eeuwig harp zitten spelen?” vraagt de vriend, een beetje spottend, “jij gelooft toch ook niet meer in die onzin?” De beeldhouwer kijkt om zich heen: “Zie je al die beelden die ik gemaakt heb? Ik heb ze allemaal bewaard, of gezorgd dat ze ergens een mooi plekje kregen. Ook de gebarsten en kapotte beelden. Ik kon er geen afstand van doen; er zit iets van mijzelf in. En ik denk dat God voor mensen voelt wat ik voor mijn beelden voel. Er zit iets van Hemzelf in. Hoe zal Hij daar óóit afstand van kunnen doen??”